

XVI. YÜZYIL SONU -XVII. YÜZYIL BAŞLARINDA ÇILDİR, NÂM-I DİĞER AHISKA EYÂLETİ'NDE BALIKÇILIK SANAYİSİ

FISH INDUSTRY IN CHILDIR PROVINCE (ALSO CALLED AHISKA) BETWEEN LATE 16TH AND EARLY 17TH CENTURIES

ЧЫЛДЫР В КОНЦЕ XVI-ГО И В НАЧАЛЕ XVII-ГО ВЕКОВ, РЫБНАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ В ЭЯЛТЕ НАМ-И ДИĞЕР АХЫСХА¹

Iasha BEKADZE*

ÖZ

Makalemizde, 1595 tarihli "Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistân" ve 1590-1622 tarihli "İcmal-i Defter-i Vilâyet-i Çıldır" tahrir defterleri kayıtlarına göre XVI. yüzyılın sonu ve XVII. Yüzyıl başlarında Çıldır Eyâleti'ndeki balıkçılık konusu ele alınmış ve eyalet sancaklarından "öşr-i mâhî şikar" adı altında toplanan balık vergileri defter kayıtları esasında incelenmiştir. Makalemizde, Osmanlı kanunnâmelerinde yer alan balık öşrü ve ticareti ile hükümler de araştırılmıştır. Araştırmamızda bölgenin akarsuları ve gölleri hakkında da bilgiler verilmiştir. Ayrıca bu çalışmada Evliyâ Çelebi ve Katip Çelebi'nin balık ve balıkçılar konusundaki fikirlerine de yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Balıkçılık Sanayisi, Çıldır (Ahıska) Eyâleti, Tahrir Defteri, İcmal Defteri, Öşr-i Mahî Şikar

ABSTRACT

This study has discussed the fishery subject in the Childir province between late 16th and early of 17th centuries, according to the records of the "Georgia Province Great Book" which dates back to 1595 and the "Short (Ijmal) of Çıldır Province" which dates back to 1590-1622. Furthermore, the study has analyzed the fish tax which was collected from state's sanjaks under the name of "Fish Hunting Tax" based on the books, which were mentioned above. This article has also investigated about provisions of fish tax (ushr) and fish trade in the records of the Ottoman. This study also gives information about the region's rivers and lakes. Evliya Çelebi and Katip Çelebi's ideas on fishing and fishermen are also included.

Key Words: Fishing Industry, Çıldır Province (Ahıska region of Georgia), Book of Register, Book of Ijmal, Fish Hunting Tax (Ushr)

АННОТАЦИЯ

В настоящей статье анализируется состояние рыболовства в провинции Чылдыр (Ахыска) в конце XVI – начале XVII века. Материалом исследования послужили «Пространный реестр Гюрджинстанского вилаета», датированный 1595 годом, и «Краткий реестр владений и доходов в провинции Чылдыр», датированный

¹ . DOI : 10.17498/kdeniz.377

* Dil, Edebiyat ve Tarih Öğretmeni, dryasar5@hotmail.com

1590-1622 годами. Согласно записям реестров, нами был исследован «ушр-и махи шикар» (десятинный налог на рыбу), взимаемый с рыбаков в санджаках указанной провинции. Объектом специального исследования явились статьи о налогах на рыбу и рыбной торговле в османских законах. В исследовании представлена и информация о реках и озерах провинции Чылдыр. В статье приводятся также рассуждения Эвлия Челеби и Катиба Челеби о рыбаках и рыбах.

Ключевые слова: рыбная промышленность, провинция Чылдыр (Ахыска), «Пространный реестр», «Краткий реестр владений и доходов», «ушр-и махи шикар» (десятинный налог на рыбу).

GİRİŞ

Günümüzde insanlar beslenmelerine dikkat ederek sağlık açısından uygun gıdaları seçmeye çaba göstermektedirler. Bu gıdalar içerisinde balık ilk sıralarda yer almaktadır. Zira balık insan beslenmesi için mükemmel gıda olup yeterince doymamış yağ asitleri ile zengindir. Ayrıca balık bazı hastalıklardan korunma ve sağlıklı yaşam sürdürmekte önemli besin maddesidir (Kaldırım ve Yılmaz, 2013: 7).

Balık sözünün kökü olan "bal" Moğolcadan gelmiş olup yapışkan, çamur ve bal niteliğini bildirmektedir. Balık, ev, kale anlamlarını da ifade etmektedir (Eyuboğlu 2004: 70). Eski Türkçede, Göktürk yazılarında, Eski Uygur Türkçesi'nde balık hem de şehir anlamını bildirmektedir (Güllüdağ 2015: 55-56). Orhun kitâbelerinde de şehir olarak geçmektedir (Akçiçek ve Canyurt 1993: 1-12). Kaşgârlı Mahmud balık kelimesinin "kale, kent" ve "çamur" anlamlarına geldiğini bildirmiş olup onun aynı zamanda günümüzdeki balık söyleyişini ifade ettiğini bildirmektedir (Kâşgarlı Mahmûd 2012: 78).

Günümüzde balık sözcüğü suda yaşayan canlı hayvan anlamı dışındaki tüm diğer anlamlarını kaybetmiştir. Türkçe Sözlük'te balığın canlı hayvan anlamı şöyle tanımlanmaktadır: Balık "Omurgalılarından, suda yaşayan, solungaçla nefes alan ve yumurtadan üreyen hayvanların genel adı"dır (Türk Dil Kurumu [TDK], 1998: 209).

Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Trabzon Su Ürünleri Araştırma Enstitüsü, Kars İl Tarım Müdürlüğü, Hacettepe Üniversitesi, Fen Fakültesi ve Biyoloji Bölümü Mayıs 1992 yılında ortaklaşa "Çıldır Gölü Stok Tayini" konusunda ortaklaşa Çıldır Gölü'ndeki balık stoklarının biyo-ekolojik özelliklerini ve stokları incelemeyi amaçlayan proje çalışmalarını başlatmışlardır. Bu proje besin kaynaklarının iyi ve planlı kullanılmasını amaçlamaktadır. Zira "su ürünleri gerek elde ediliş şekli, gerekse de besin değeri olarak beslenmede önemli bir yere sahiptir" (Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı 1993: 17). Bu gibi proje kapsamında 1991, 1992, 1993 yıllarında Çıldır Gölü *Cyprinus carpio* balığının üreme yası, üreme zamanı ve üreme büyüklüğü ile yanı sıra en küçük av büyüklüğünün belirlenmesi amacıyla balık örnekleri alınarak gerekli çalışmalar sürdürülmüştür (Yerli ve Zengin 1998: 309). Zeki Koday'ın "Çıldır Gölü'nde Balıkçılık" konusundaki makalede Çıldır Gölü'nün coğrafi konumu, özellikleri, oradaki balıkçılık faaliyetleri ayrıntılarıyla ele alınmıştır (Koday 2001: 171-182). Biz çalışmamızda balıkçılığın insan hayatındaki önemini göz önünde bulundurarak Çıldır ve yakınlarındaki göl ve nehirlerin balıkçılığı ile ilgili bilgileri XVI. yüzyıl tahrir kayıtlarına dayanarak açıklığa kavuşturmaya çalıştık. Çalışmamızın ana kaynağı 1595 tarihli "Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistân" tahrir defteridir. Makalemizde ayrıca, 1590-1622 tarihli "İcmal-ı Defter-i Vilâyet-i Çıldır" tahrir kayıtlarına göre de balık öşrü araştırılmıştır.

Balıkçılık insanların ekonomik faaliyetlerinin en eski çeşitlerinden olup taş devrinin en eski zamanlarından mevcut olduğu bilinmektedir. Mısır, Çin ve Makedonya’da ilk çağ öncesi balık avlanıldığı bilinmektedir. Bu onların geçim kaynağı olmuştur. Balık bir çok kavimlerin de geçim kaynağı olmuştur (Andreas fon Brandt 2012). Homer denizin “balık bereketini” temsil ettiğini yazmış ve denizin en önemli gıda rezervi olduğunu bildirmiştir (Lyaşenko 2007 : 73-78). Balık insanlık tarihinde çok önemli değerler kazanmış ve hatta kutsal sayılmıştır. Örnek vermek gerekirse, eski Roma uygarlıklarında bunu görmek mümkündür. Afrika’da balık doğruluğun, ifadesi olmuştur. Buddis geleneklerinde ise balık mutluluğun ve özgürlüğün simgesi olmuştur. Batı kültüründe ise balık hayatın akışı anlamına gelmektedir (URL-1, 2013).

Kur’an-ı Kerim’in A’raf Suresi’nin 163., Kehv Suresi’nin 61. ve 63., Enbiya Suresi’nin 87., Saffat Suresi’nin 142., Kalem Suresi’nin 48. ayetlerinde balık isminin geçmesi ve Enbiya, Saffat ve Kalım surelerinde Yunus peygamberin balığın karnında muhafazasına işaret olunması onun kutsallığının bir ifadesidir (Elmalılı 2011: 172, 301-302, 330, 452, 567).

Balıkçılık, Osmanlı Devleti’nde madencilik, dokumacılık, debbağlık, gemicilik, sabunculuk, boyacılık ve diğer küçük sanatlar gibi Osmanlı sanayisinin bir kolu olmuştur (Çağatay 1947: 484).

Balık avlanan yerlere dalyan ve voli tabirleri kullanılmaktadır. Dalyan, üç tarafı ağ ile örülen ve kapalı olan, bir tarafı ise balıkların girmesi için açık bırakılan ve balıklar girdikten sonra kapatılan av yeridir. Voli ise, kıyılardan sulara yayılan ağların iki kollarının karaya çekilmesiyle yapılan av yerleridir. Gerek dalyan gerekse de voli Osmanlı hukukunda devlete ait olduğu belirtilmiştir (Akgündüz 2006 : 454).

Klasik şekliyle ifade edilecek olursa, üç tarafı denizlerle çevrili bulunan Türkiye coğrafyasında balıkçılık sektörünün önem taşıması ve tartışmalara konu olması son derece doğaldır (Tuna 1936: 109).

Atatürk Deniz ve Deniz Ticaret Endüstrisine büyük önem vermiş ve bunun önemli bir mevzu olduğunu söylev ve demeçlerinde defalarca dile getirmiş (Tuna 1936: 118) ve Türkiye’nin, endüstrisi, ticareti ve sporu ile, en ileri denizci millet yetiştirmek yeteneğinde olduğunu söylemiştir (Tuna 1936: 123). Fakat günümüzde ülke büyük ölçüde balık ithalatı gerçekleştirmektedir. 2011 yılı balık ithalatı 173.886.517 \$, 2012 yılında ise 148.592.291 \$ olarak kayıtlara geçmiştir (Kaldırım ve Yılmaz, 2013: 33).

OSMANLI KANUNNÂMELERİ’NDE BALIK ÖŞRÜ İLE İLGİLİ

HÜKÜMLER

Balıkçılık, en eski zamanlardan insanların ekonomik faaliyetlerinden biridir. Bu faaliyet Osmanlı Devleti’nde de önemli yer tutmakta olup kanunnamelerde balıkçılık, balık öşrü ve balık ticareti hakkında hükümlere yer verilmiştir. Kanunnâme-i İhtisâb-ı Bursa’da balık ve balıkçılarla ilgili hüküm şöyle zikrolunmaktadır:

“Balıkçılar ve ehl-i-hibre ve şehir halkı ihzâr olunub kanun-ı kadîmlerden suâl olundukta şöyle ma’lûm oldu ki, evâide bir yük balığa iki akçe bac verdiklerinden sonra, koyun eti narhı iki yüz elli dirhem bir akçeye olduğu tarihte sazan balığı bir vukıyye bir akçeye; yayın balığı beş yüz dirhemi, turna balığı altı yüz dirhem; İznik’in ak balığı bir vukıyye bir akçeye idi dediler. Gerü bunnın üzerine mukarrer kılındı. Ve lâkin ilâ hâz’el-yevm amel olunmazdı. Sebeb-i tağyir dört beş yıl varki, balığın her yüküne zikr olunan iki bac akçesinden gayrı mukarrer on beş akçe vaz’ olunmuş, minba’d hemen bac akçesin verin,

hâdisi vermen, narh-ı kadîm-i mezbûr üzere satın denildikte evvelâ mültezim olmuşlardı, sonra kabul etmeyüb noksan üzere satarlar” (Akgündüz 1990: 200).

Karadeniz’de balıkçılık gerek beslenme, gerekse ticarî açıdan önemli bir yere sahiptir. Karadenizli balıkçılar, nesilden nesle aktarılan tecrübelerle balık avı konusunda oldukça bilgi birikimine sahip olmuşlardır. XV-XVI. yüzyıllarda Karadeniz’de önemli bir konuma sahip olan Trabzon şehrinin balıkçılık yönünden çok gelişmiş olduğu bilinmektedir. Nitekim, Trabzon kanunnâmesinde avlanan her balık çeşidinden öşür alınması, balıkçılığın geliştiğinin bir işareti olmalıdır. Yine, ihtiyaç fazlası balıklardan balık yağı üretildiği ve bu yağın Hristiyan mahallelerinde satıldığı, satılan bu balık yağından ihtisâb resmi alındığı kanunnâmede şöyle kayıtlıdır: “Ve Trabzon Sancağı’nda ne mikdâr balık olursa, her cins balıktan öşür alınur” (Akgündüz 1993: 298). “Bir sandalla balık cinsinden götürüb satmalu olsa, narh için her sandaldan beşer akçe alınur” (Akgündüz 1993: 299).

Karaman Vilâyeti’nin göller kenarındaki bazı köylerden her balık avlansa da avlanmasa da, “ber-vech-i maktû” olarak eski defterde yazılan meblağ alınmaktadır. Bu da “öşr-i mâhî” olarak kayd olunmuştu (Akgündüz 1990: 61). Eski defter gereğince Karaman Vilâyeti’nin bazı köylerinde akçe alınması ve zamanı şöyle ifade edilmiştir: “Vilâyet-i Karaman’da köhne defterde göller kenarında ba’zı kurâda bir mikdâr akçe yazılmıştır. Her yıl ol karyelerden balık avlansın veya avlanmasun ber vech-i maktû ol yazılı meblağı alurlar imiş. Kânûn-ı Sultaniye muhâlîf olduğu sebebden öşr-i mâhî kayd olundu. Ne mikdâr avlanursa avlanduğuna göre öşürlerini alalar; te’abdi etmeyeler” (Akgündüz 1996: 535).

Ohri Livası Kanunnâmesi’nde de balık öşr-i ile ilgili hükümler bulunmaktadır: “Ve göl kenarında vâki’ olan kurâ ki, sayd-ı mâhî ederler, gelüb yük ile satun alandan yükde ikişer akçe sipahisi bâc alır” (Akgündüz 1996: 535).

Balık öşrü, imparatorluğun hemen her tarafında mirî için alınmaktadır. Bu hususta İbrail kanunnâmesinde mufassal malûmat verilmektedir. Göllerin dalyanlarında ağ ile tutulan balıklar satıldıktan sonra hasıl olan paranın üçte ikisi mîrîye, üçte biri avlayanlara verilmektedir. Tuna’da avlanan balıkların satışından hasıl olan paranın evvelâ onda biri öşür olarak mîrî için alınmakta, geri kalan paranın yarısı mîrî için alınmakta, gerisi avlayanlara verilmektedir. Avlukçular ağlar gerüp, muhtelif yerlerde avladıkları balığı iskeleye araba ile getirdiklerinde öşürü mîrî için alınıp, geri kalan para üçe bölünerek, üçte ikisi balıkçılara, üçte biri gene mîrîye alınır. Gene Tuna’ya varıncaya kadar buğatlarda ağlarla avlanan balıklardan üçte bir alınır. Tuna nehri yüzünden avlanıp getirilen balıklardan öşür alınır. Tuna iskelelerinden avlanan balıklardan da dörtte bir alınır (Çağatay 1947: 491).

Tuna Nehri’nden alınan balık öşrünün miktarı kanunnamede şöyle zikrolunmuştur: “Ve nehr-i Tuna’da şikâr olunan mahîden öşür alın. Ammâ pazara kurı balık gelse bin akçelikte otuz akçe gümrük alına. Ve yaş balıktan yüz akçede üç akçe bac alına. Ve göllerde şikâr olunan mahîden nısfı alına” (Barkan 2001: 302).

ÜNLÜ GEZGİNLERİN DİLİYLE BALIK VE BALIKÇILIK

Evliya Çelebi’de Balık ve Balıkçılık

Osmanlı Devleti sınırlarına ait nehir, göl ve denizlerdeki balıkçılık hakkında en eski bilgi veren kaynaklardan biri Evliya Çelebi’dir. Seyahatname’de İstanbul balıkçı esnafından söz ederek onları Dalyancılar (300 adet dalyan ve 700 nefer), Avcı ıgırıcılar (2000 nefer), Karıyaacılar, Ağcılar (1000 nefer), Saçmacılar (300 nefer), düzenciler (600 çırmık ve 1000 nefer), Zıpkıncılar, Çömlekçi avcıları, sepetli balık avcıları (200) nefer, balık satıcıları (2000 dükkân ve 3000 nefer), İstiridyeciler (300 dükkân ve 800 nefer), balık pazarı aşçıları (500 dükkân ve 900 nefer) ve ağcılar (70 dükkân ve 300 nefer) esnaflarından

ibaret olduğunu bildirmiştir (Evliya Çelebi 2008a: 538-541). Sabanca Gölü'nden söz ederken orada alabalık, sazan, turna balığı ve livne (Evliya Çelebi 2008b: 200), Ladik gölünde on bir çeşit balık olduğunu bildirmiştir (Evliya Çelebi 2008b: 474), Erdebil Gölü'nde ise yetmiş adet elvân balıklar olduğu ve bu balıkların her birinin Mâ'ide-i Musa (Musa Sofrası) olduğunu bildirmektedir (Evliya Çelebi 2008b: 312). Akdeniz balıklarını da Musa sofrasına benzetmiştir (Evliya Çelebi 2008a: 12). İstanbul Çekmece göllerinde kayıtsız olarak balık avlayıp tere yağında pişirilerek yenirdi (Evliya Çelebi 2008a: 445). Bazılarının da mısır, bezir ve diğer yağlarla kefal balığı çorbası, midye pilavı pişirilmekteydi (Evliya Çelebi 2008a: 541).

Evliya Çelebi, uskumru balığı, palamut, alakerde, fiçıda, kefal, paço, yılyaya, istavrid, istaride, kolyoz, atrine, hamsi, tekir, çuçurya, iskorbid, gelincik, kaya, çiroz, gümüş, horosya, tirkis ve lüfer balıklarının avlanıp öşürlerinin balık eminine verildiğini yazmıştır (Evliya Çelebi 2008a: 538-539).

Evliya Çelebi, Tuna'daki balıkların balıkçılar tarafından nasıl yakalandıklarını, dalyanların yapılış şeklini anlatarak şöyle yazmıştır:

“Kakılan direkler üzerlerine uzun yaban aşamalarını örüp uzun çatal ağaçlarla örülen asmaları tâ Tuna dibine itiverip indirirler ve dahi asma ile öre öre tâ Tuna yüzüne örülmüş asmalar çıkıp Tuna içi hasır ile örülmüş gibi olup bir karış balık geçmez imkansız olur. Sanki bu örülen asmalar gemi direkleriyle akçe tahtası gibi boğazı dar bir balık kapanı olur” (Evliya Çelebi 2010: 299).

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Trabzon balıkları hakkında şunları demiştir: "Beğenilen balıkları: Levrek balığı, kefal balığı gayet lezzetlidir. Bir karıştan uzun kırmızı başlı tekir balığı, uskumru balığı ve daha bin çeşit balıkları vardır. Amma bunların hepsinden fazla Lazların üzerine düştükleri, alışverişi hakkında kavga ettikleri hamsi balığı... Bu balık, (kış mevsiminin 50 günlük bir bölümü) çıktığı için, hamsi balığı derler. Balığın çıkışını tellâllar halka haber verirler. Tellâlların bir çeşit boruları vardır. Bir kere su ununca, 'Ahça çomakla bir mendil hamsi ver' diye ince sırmalı mendillere balığı koyup giderler. Balığın suyu akararak giderken, bazıları suyun aktığına acıyarak, 'Bre balığın suyunu akıtıyorsun. Suyuna bir pilavcık sallasana' diye şaka ederler. Aynı zamanda şu beyitleri de söylerler: "Trabzondur yerümüz, Ahça tutmaz elümüz, Hamsi paluk olmasa, Nice olurtu halumuz" (Evliya Çelebi 2008b: 111-113). Hamsi hakkında şunları bildirmiştir: "Bu balık bir karış, ince ve morca cilalı, gümüş gibidir. Faydası o derecedir ki, yedi gün devamlı yiyen kimseye çok kuvvet verir ve hazmı kolaydır. Yemeğinde balık kokusu olmadığından, yiylene hararet vermez. Ağrı hastalığına tutulan adam yese şifa bulur. Bir evde yılan ve çıyan olduğu zaman, hamsi balığının başı tütsü edilirse kaçar". Hamsiden yapılan yemek çeşitleri ile ilgili de şu bilgileri verir: "Bunu yani hamsiyi yemek Trabzonlulara hastır ki kırk çeşit yemeğini pişirirler. Kebabı, çorbası, yahnisi, böreği ve baklavası olur. Fakat pilaki derler, bir çeşit tavası da vardır ki şöyle yapılır: "Önce bu hamsi balığını güzelce temizleyip onar onar kamışa dizerler. Maydanoz, kereviz, soğan ve pırasayı ince kıyıp tarçın ve siyah filfil ile karıştırdıktan sonra, pilaki tavasının içine bir kat hamsi, bir kat bundan döşeyip Trabzon'un âb-ı hayata benzer zeytinyağını üzerine dökerler. Bir saat kadar kuvvetli ateşte pişirildikten sonra yerkenki, doğrusu sevicecek mübarek bir yemek olur (Evliya Çelebi, 2008b: 113).

Evliya Çelebi, Akdeniz balıklarından söz ederken bunların Karadeniz balıklarından lezzetli olmadığını yazmıştır. Hatta bu lezzetli balıkları Musa sofrasına benzetmiştir (Evliya Çelebi 2008a: 12). İstanbul Çekmece göllerinde kayıtsız olarak balık avlayıp tere yağında

pişirilerek yenirdi (Evliya Çelebi 2008a: 445). Bazılarının da mısır, bezir ve diğer yağlarla kefal balığı çorbası, midye pilavı pişirilmekteydi (Evliya Çelebi 2008a: 541).

Katip Çelebi'de Balık ve Balıkçılık

Katip Çelbi Cihannuma'sında balıkla ilgili şu bilgileri vermektedir: Avrupa'da özellikli sular, nice göller vardır ki, her biri bir diyarın hisarı yerinde olup içinde lezzetli balıklar avlanır (Katip Çelebi 2013: 213). Elba Adası taraflarda, Bornovi (Bruneo) sahillerinde, Hazar Denizi'nde çeşitli balıklar olduğunu bildirir (Katip Çelebi 2013: 236, 288, 627). Rakka (Urfa) Eyaleti'nden söz eden Katip Çelebi orada olan bir caminin içinden geçen suyun kaynağının ziyaretgah olduğunu yazarak oradaki balığın avlanmadığını ve yenmediğini bildirmiştir (Katip Çelebi 2013: 683). Daha sonra Süveyş Denizi kenarında kadim bir şehir olan Eyle kentinden söz edip halkının Yahudi olduğunu ve Allah Teâlâ tarafından bunlara cumartesi balık avlamayı yasaklayıp haram kıldığını bildirmektedir (Katip Çelebi 2013: 787). Teberiyeye, Banyas, Beka'a, Dımaşk, Kades, Efâmiye ve Antakya (Amik) göllerinden bilgi veren Katip Çelebi, Dımaşk Gölü'nde çoklu balık olduğunu, Kades Gölü'nde ise daha önce görmediği cinsten tuhaf balıklar olduğunu yazıyor (Katip Çelebi 2013: 828). Bolu Livası'ndan söz eden Katip Çelebi Aladağ'ın eteğindeki gölde bol balık olduğunu ve Arak Dağı'ndan inen Mengen Kazası sınırlarındaki suda çok lezzetli alabalık olduğunu da bildirmektedir (Katip Çelebi 2013: 951).

Trabzon (Karadeniz) Denizi'nde mırta (mırlan), mezigir ve kalkan balığı, hamsı olduğunu bildirmektedir (Katip Çelebi 2013: 666). Haleb'ib Besâk köyünden bahs eden Çelebi, halkının Hıristian olduğunu ve balıkçılıkla geçindiğini bildirmiştir (Katip Çelebi 2013: 875).

XVI. YÜZYIL SONLARINDA ÇILDIR, NAM-I DİĞER AHISKA

EYÂLETİ'NDE BALIKÇILIK

Çıldır Eyâleti toprakları günümüzde Gürcistan Cumhuriyeti'nin Samtskhe-Cavakheti Bölgesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Ardahan İli sınırları içerisinde yer almaktadır.

Çıldır, nam-ı diğer Ahıska Eyâleti'nde akarsuların ve göllerin çokluğu bölge ekonomisinde balıkçılığın önemini artırmaktadır. Balık avcılığı Samtskhe-Saatbago zamanında da çok gelişmişti. Tahrir defteri verilerine dayanarak bölgenin balıkçıları Pervane Gölü için 10 000, Tabatskur için 10000, Sağamo için 10. 000 ve Çıldır gölü için 30, 000 akçe vergi ödenmesi bölge balıkçılığının ekonomideki önemini bildirmektedir (URL-2, 2015) . XVI. Yüzyıl sonları için Çıldır Eyâleti balıkçılık konusuna girmeden önce, bölgenin günümüzdeki akarsuları ve gölleri hakkında yazımızda bilgi vermeyi uygun görüyoruz. Bölgenin topraklarının bir kısmı Samtskhe-Cavaheti adı altında Gürcistan Cumhuriyeti'nde, diğer kısmı ise Ardahan İli adı altında Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde iki ayrı devlette yerleşmektedir.

Gürcistan Cumhuriyeti'nin Samtskhe-Cavakheti Bölgesi 6 ilçeden teşkil olunmuştur. Makalemizde bu ilçelerin akarsuları ve gölleri hakkında şunları bildirebiliriz:

Samtskhe-Cavakheti Bölgesinin yer yer akarsuları şunlardır:

1. Adığün Belediyesi'nin Posof, Kvablian, Otskhe, Ğağvi, Zinze akarsuları, Siyah Göl, Kota, Tlil ve Trialala gölleri vardır (URL-3, 2015).

2. Aspınza Belediyesi'nin Kür, Pervane, Ota, Oşorasu akarsuları vardır (URL-4, 2015).

3. Akhalsikh Belediyesi'nin Kür, Posof, Urael, Sinuban akarsuları vardır (URL-5, 2015).

4. Akhalkalaki Belediyesi sınırlarında Pervavane, Ahalkalak akarsuları vardır (URL-6, 2015).

5. Borcomi Belediyesi sınırları içerisinde Kür, Borcomula ve Gucarula akarsuları vardır (URL-7, 2015).

6. Ninosminda Belediyesi'nin en büyük akarsuyu Pervane Nehri'dir. Uzunluğu 81 km Bugdaşeni, Kulikami ve Baralet çayları da belediye akarsularındandır (URL-8, 2015). Ayrıca bölgenin, Ahıska Deresi, Zeduban Deresi, Dersel Deresi, Sabzara Deresi isimli suları da vardır. Samtske-Cavakheti Bölgesi'nin en önemli gölleri özellikleriyle Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Samtske-Cavakheti (Ahıska) Bölgesinin En Önemli Gölleri (Hacılı 2009: 92)

Sıra No	Gölün İsmi	Denizden Yüksekliği, m	Alanı, km ² .	Derinliği, m
1	Pervane	2.074	37	3,3
2	Sağamo	1.998	5	2,5
3	Hançala	1.928	13,7	1
4	Tabaskur	1.990	14,2	40,2
5	Hozapın	1.799	26,9	3
6	Madatana	2.113	8,9	1,2

Kaynak: Hacılı, 2009: 92

Tablo dışında bölgede; Hançalı (1928 m), Levalgöl (2560 m), Tarangöl (2079), Bugdaşeni (2040 m), Zatki /Zreski/ (1720 m) gölleri vardır. En büyük göl Pervane'dir. Hozapın tuzlu göldür. Tüm diğer göller tatlı olup balıklarla zengindir (Karapetyan 2006).

Posof'un en önemli akarsuyu Posof Çayı'dır. Banarhev Suyu, Seca ve Kôl Suyu ile birleşip Posof'un en önemli akarsuyu Posof Çayı'nı meydana getirmektedir (Zeyrek 2004: 12). Bu Çay Caksuyu, Hertus Suyu Gürcistan'ın Kobliyan Çayı ile birleştikten sonra Kür ırmağı ile birleşip Gürcistan ve Azerbaycan içerilerinden akıp Hazar'a dökülür. Tüm bu sularda alabalık yetişmektedir (Zeyrek 2004: 14)

Ardahan Bölgesinin en büyük ve en önemli akarsuyu Kür Nehri'dir (Konukçu 1999: 15). İkinci önemli suyu Posof Çayı'dır. Banarhev Suyu, Seca ve Kôl Suyu ile birleşip Posof'un en önemli akarsuyu Posof Çayı'nı meydana getirmektedir (Zeyrek 2004: 12). Bu Çay Caksuyu, Hertus Suyu Gürcistan'ın Kobliyan Çayı ile birleştikten sonra Kür ırmağı ile birleşip Gürcistan ve Azerbaycan içerilerinden akıp Hazar'a dökülür. Tüm bu sularda alabalık yetişmektedir (Zeyrek 2004: 14). Ardahan İli'nin en önemli akarsuları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Ardahan İline Ait Akarsuların Özellikleri (URL-9, 2015: 85)

Sıra No	Akarsuların Özellikleri	Uzunluğu (km)	Uzunluğu (km)	Alanı (km ²)	İl Sınırları İçindeki Başlangıç ve Bitiş Noktaları
1	Kura Nehri	1523	76	1613,2	Çatalköprü Köyü'nün 7 km güneybatısından başlayıp ülke dışına çıkar.

2	Kür Çayı	51	51	222,2	Tellioğlu Köyü'nün 1 km mansabından başlayıp Fatmaçayır Deresi'nin birleştiği yerde biter.
3	Kayınlık Deresi	16	16	195,0	Balçeşme Köyünün 1 km mansabından başlayıp Fatmaçayır Deresi'nin birleştiği yerde biter.
4	Türkmen Deresi	14	14	91,45	Gedik Köyü'nün 1,5 km kuzeyinden başlar ve Göle'nin Somi Deresi 3 km kuzeyinde biter.
5	Hanak Çayı	11	11	189,2	Komer Köyü'nden başlayıp Cot Suyu ile birleştiği yerde biter.
6	Posof Çayı	-	19	510,1	Posof İlçesi'nden başlayarak ülke dışına çıkar.
7	Cot Suyu			240,22	

Ardahan ilinde balıkçılık için elverişli göller bulunmaktadır. Ardahan Bölgesinin en büyük iki gölü vardır: Bunlar Çıldır ve Aktaş / Hazapın gölleridir (Konukçu 1999: 15). Bu göller Agara, Arile, Badele, Banarhev, Caboria, Cilvana, Cuvantel, Dikas, Hurgeşen, Papola, Sagre, Sakabol, Sayho, Sinstip, Şuvaskal, Tepezümde, Varzna ve Zedezümde köylerinde bulunmaktadır (Zeyrek 2004: 14)

Tablo 3: Ardahan İli'nin Gölleri (URL-10, 2015)

Sıra No	Gölün İsmi	Denizden Yüksekliği, m	Alanı, km ² .	Derinliği, m
1	Aktaş (Hozapın)	1 798		10
2	Çıldır	1959	115	100
3	Ayı Gölü		0,5	
4	Karagöl (Vahla Gölü)			
5	Balık Gölü			
6	Kanlı Göl		8	
7	Ayaz Gölü		10	20-30
8	Sağre Gölü			
9	Davar Gölü		3	
10	Arile Gölü			

Resm-i Ağ veya Balık Öşrü

Resm-ağ aynı zamanda balık öşrü şeklinde de kullanılmaktadır (Kazıcı 2005: 134-135). Balık öşrü göl veya nehir kenarında bulunan kimselerin avladıkları balıklardan alınan vergidir. Bu vergi Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük bir kısmında mirî için alınmaktaydı. İbrail kanunnâmesinde bu hususta geniş bilgi verilmektedir. Buna göre, göllerin dalyanlarında ağ ile tutulan balıkların satışından elde edilen paranın üçte ikisi mirîye, üçte biri de avlayanlara verilmektedir. Tuna'da ise avlanan balıkların satışından hasıl olan paranın onda biri öşür olarak mirîye, geri kalan kısmının yarısı mirî için alınmakta, gerisi avlayanlara verilmektedir. Görüldüğü gibi bu verginin öşür miktarı bölgelere göre farklılık göstermektedir (Çağatay 1947: 490).

Ahıska Sancağı Aspinza Nahiyesi Balık Öşrü

Aspinza Nahiyesi Rustavi Köyünden alınan balık vergisi tahrir kayıtlarında “Karye-i Rustav Ma’a Resm-i Şikâr Mâhî-i Karye-i Mezbûre Tabi-i M (ezbûr)” şeklinde zikredilmektedir. Rustavi köyünden toplam 6 000 akçe vergi hasıl edilmekteydi. Vergi dökümünde balık öşrü ile ilgili her hangi bir kayıt olmasa da köy ismindeki “Resm-i Şikâr Mâhî” kelimeleri bu köyden balık vergisinin de alındığı kanıtlanmaktadır (Cikia, 1947: 147). Fakat miktarı belli değildir.

Osmanlı Devleti’nde balıkçılık hem tatlı sularda hem de tuzlu sularda da yapılmakta idi. Aspinza Nahiyesi sınırlarından geçen Kür Nehri’nden alınan öşür tahrir defterinde “Öşr-i Şikâr-i Mâhî-i Nehr-i Kür-Ez Sınır-i Karye-i Niala ta Sınur Karye-i Toba ğeyri Sınır Karye-i Rustav” şeklinde belirtilmiştir. Kür Nehri’nin Niyala ve Toba köyleri sınırları arasında balık avı için toplam 2 000 akçe öşür alınmaktadır. Buraya nehrin Rustavi köyü sınırlarında tutulan balık öşrü dahil değildir (Cikia, 1947: 147). Balığı ile zengin olan Kür Nehri’nin toplam uzunluğu 1515 km (Maruşivili 1964) olup bunun 189 km.lik kısmı Türkiye sınırları içerisindedir. Geri kalan kısmı Gürcistan ve Azerbaycan sınırları içerisinde Aras Nehri ile de birleşerek Hazar Denizi’ne dökülür. Balıklarıyla zengin bir nehidir. Günümüzde Kür Nehri’nde sazan türleri (Cyprinidae), yayon balığı (silirus), dağ ve dere balığı (salmo trutta makrostigma veya fario), tatlı su kefalı (L. cephalus), tahta balığı, turna balığı ve gümüş balığı mevcuttur (Bekadze 2014: 81).

Niala, Toba ve Rustavi köyleri hakkında kısaca olarak şu bilgileri vere biliriz:

Niala Köyü, Ahalkalak Sancağı Nialiskur Nahiyesi’ne bağlı bir köydür. Defterde Niala-i Ülya ve Niala-i Süfla köylerinin ismi geçmektedir. Tahrir sonuçlarından da belli olduğuna göre Yukarı (Ülya) Niala’da 4 hane ve Aşağı (Süfla) Niala’da ise 16 haneden teşkil olunmuştur (Cikia, 1947: 251, 253). Zissermana göre 1870 yılında Niala köyünde 36 hane vardı (Zisserman, 1870: 10). Bu köyde 1886 sayımında ise toplam 402 kişiden ibaret 36 hane oturmaktaydı (SSDZK (1893: 66-68). 1944 yılı Ahıskalılarının bu bölgeden sürgünü öncesi tek bir Niala vardı. Niala, Artah, Gavet, Yukarı Varnet, Karzamet köylerinden oluşan nahiyenin merkezi idi (Cikia 1958: 370).

Toba Köyü: 1595 yılında bu köyde 18 hane vardı. Yıllık vergi miktarı ise 30700 akçedir (Cikia, 1947: 152). 1944 yılı sürgün öncesi Toba Köyü, Koltahav, Minedze, Ohera, Çeçerek, Çala ve Ğrel köyleri ile birlikte Minedze nahiyesine bağlıydı. Toba Ahaltsihe’den 10 km uzaklıktadır. 1870 yılında bu köyde 9 hane vardı (Zisserman, 1870: 4).

Rustavi Köyü, günümüzde, Samtskhe-Cavaheti Bölgesi’nin Aspinza Belediyesi’ne bağlıdır. 1595 yılında 6 hanelik bir köydür. Tam tahrir dökümü verilmiş. Balık vergisinin bu köyden alındığı vergi ünitesinin isminden (Karye-i Rustav Ma’a Resm-i Şikâr-i Mâhî-i Karye-i Mezbûre Tâbi-i m(ezbur) bilinmektedir (Cikia 1947: 196). 1595 tarihinde bu köyden 6 000 akçe gelir elde edilmiştir. Aşağıdaki tabloda köyden toplanan vergi kalemleri ve miktarları gösterilmiştir.

Tablo 4: Rustavi Köyü’nün Vergi Kalemlerine Göre Tahrir Dökümü

Vergi çeşitleri	Kile	Kıymeti	Vergi çeşitleri	Kıymeti
İspenç, 6 nefer		150	Resm-i kevar	100
Hinta	200	2400	Resm-i adet-i ağnam	250
Şa’ir	160	1600	Resm-i bostan	100
Çavdar	35	350	Resm-i Tapu ve Deştbanı	100

Erzen	10	100	Resm-i yaylak	50
Şıra, 25 men		200	Asyâb 1 bab, 6 ay yürür	30
Resm-i meyve		100	Resm-i hınzır	70
Resm-i yonca ve Giyah		200	Nısf-ı Bad-i hava ve Resm-i arus	200

Kaynak: Cikia, 1947: 196

Hertvis Sancağı Mişe Cavakhet Nahiyesi Balık Öşrü

Hertvis Sancağı Mişe Cavakhet Nahiyesi'nin Tabatskur Gölü'nden alınan öşür defter kayıtlarında "Öşr-i Mâhî Gölü Tabatskur" şeklinde belirtilmiştir. Bu gölden 10 000 akçe öşür elde edilmektedir (Cikia,1947: 211).

Tabatskuri Gölü Borcom ve Ahılkelek Belediyeleri sınırlarındadır. Rakımı 1991 m. Alanı 14,2 m kare. En uzun yeri 40,2 m, ortalama uzunluk 15.5 m. Kaynağını yer altı sularından, yağın kar ve yağmurlardan alır. Suyun en az olan ayı Şubat'tır. Haziran da ise suyu en fazla seviyeye ulaşmaktadır. Aralık ve Martın sonlarına kadar göl donar (Giorgaya 2014: 44).

Tabatskuri Gölü'nde Capala balık çeşidi vardır (URL-11, 2015). Bu gölde alabalık türünün olduğu bilinmektedir (URL-12, 2015).

Ahılkelek Sancağı Akşehir Nahiyesi Balık Öşrü

Ahılkelek Sancağı Akşehir Nahiyesi Ganzani ve Tuman köyleri yakınlığındaki ismi defter kayıtlarında belli olmayan gölden 500 akçe balık öşrü alınmaktadır. Kayıtlarda bu, "Göl Der Nezd-e Karye-i Ganzani ve Duman Tabi-i M [ezbur]", Hasıl 500 şeklinde belirtilmiştir (Cikia 1947: 238).

Ganzani Köyü, Taparavan Nehri'nin sol tarafında, Pervane Gölü'nün 5-6 verstliğinde yerleşmiş bulunmaktadır. Ahalkalak şehrinin doğu kısmında yerleşen bu köy şehirden 20-22 verst uzaklıktadır. 1505 tarihinde reayasız olan bu köy 1847 yılı kayıtlarında 28 hane olduğu bilinmektedir (Cikia 1958: 343). Günümüzde bu köy Ninosminda Belediyesi sınırları içerisinde olup Poka köyü ile birlikte aynı nahiyeyi, teşkil etmektedir.

Duman Köyü, Sağamo Köyü yakınlığında yerleşmiş bulunmaktadır. Göl, Duman Gölü olarak adlandırılmaktadır (Cikia 1958: 340). Tuman Köyü tahrir zamanı "Hali A'an Er-Raiyye", yani kimsesiz köy olarak kaydedilmiş olsa da hububat ve diğer vergilerden alınan hasıl 13 000 akçe olduğu kayıtlara geçmiştir (Cikia 1947: 238).

Akşehir Nahiyesi sınırları içerisindeki Pervane Gölü'nde 10 000 akçe balık öşrü elde edilmektedir. Defterde Pervane Köyü Pervane Gölü ile birlikte kaydolunmuştur. Kayıtlarda bu, "Karye-i Pervane Ma'a Öşr-i Mâhî-i Pervane Gölü Tabi-i M [ezbûr], Hasıl 10 000 şeklinde zikrolunmuştur (Cikia 1958: 345).

Pervane ismine defterde 6 defa rastlıyoruz. Pervane Gece keleşi² anlamına gelmektedir. Eski Rus haritalarında gölün adı Taparavan şeklindedir (Cikia 1958: 345). Bu köy günümüzdeki Rodionovka köyü yerinde olup köy sakinlerinin de bu köyü Pervane olarak söylediği bilinmektedir (Cikia 1958: 347). Köye XIX. Yüzyılın 40. yıllarında Rusya'dan duhaborlar getirip yerleştirmişlerdi (Cikia 1958: 348). Prof. Melikset bey bu köy

² Pervâne: 1. Gece keleşi ki ışığın etrafına dönmeyi sever, kepeng. 2. Çark yaprağı. 3. Yapraklı veya yelkenli çark: vapur, değirmen pervanesi (Şemseddin Sami, 2011: 278).

isminin Tamaraseni olduğunu hale 1943 yılında kendi bilimsel araştırmasında yazmıştı (Cikia, 1958: 348). Bu köy, Tambovka, Aspara, Akhali (Yeni) Hulgumo ve Vladimirovka köyleri ile birlikte Ninosminda Belediyesi'nin Pervane nahiyesini teşkil etmektedir. Tahrir zaman reayasız olan bu köyden yalnız balık öşru alınmakta olup miktarı 10 000 akçedir.

Akşehir Nahiyesi'ndeki Sağamo Gölü'nden elde edilen öşür miktarı 10 000 akçedir. Kayıtlarda bu, "Öşr-i Mâhî Sağamo Gölü Tabi-i M[ezbûr]. Hasıl 10000" şeklinde zikrolunmuştur (Cikia 1947: 239).

Sağamo Gölü Ninosminda Belediyesi sınırları içerisinde olup rakımı 1996 m.dir. Yüzölçümü 4,8 km karedir. Max. Uzunluğu 2,3 m. orta uzunluğu 1,6 mm, hacmi 7,7 milyon metre küp. Havzası 528 km kare. Görünüşü trapez şeklindedir. Toprak altından çıkan su, kar ve yağmurlarla gıdalanır. En fazla su Mayıs'ta, en az ise Eylül'dedir. Göle Pervane nehri dökülmektedir. Temmuz'da suyun sıcaklığı 14,4 C derecededir. Kışın 4,5 ay buz bağlar. Göle yakın Sağamo köyü yerleşmektedir (Cikia 1958: 341).

Akşehir Nahiyesi İskundriya Gölü'nden elde edilen gelir 2633 akçedir. Defterde bu, "Resm-i Mâhî İskundriya Gölü Tabi-i M [ezbûr]" Hasıl 2633" şeklinde kaydolunmuştur (Cikia 1947: 239). Bu gölün ismine haritalarda rastlanmamaktadır. Büyük ihtimal bu göl günümüzdeki Buğdaşen gölüdür (Cikia 1958: 353).

Akşehir Nahiyesi Hançeriye Gölü'nden 3 500 akçe gelir elde edilmektedir. Defterde bu, "Resm-i Mâhî Hançeriye Gölü Tabi-i M [ezbûr]. Hasıl 3 500" (Cikia 1947: 239; Cikia 1941: 353-354). Bu göl Ahılkelek'in Güneydoğusunda yerleşmiş olup şehirden 18 verst uzaklıktadır. Bu göle yakın Büyük ve Küçük Hançalı köyleri bulunmaktadır. Bu köyler Katnatu köyü ile birlikte Ninosminda Belediyesi'nin Hançalı Nahiyesini teşkil etmektedir. 2002 nüfus sayımına göre Büyük Hançalı Köyü'nde 784 erkek ve 821 kadın olmakla toplam 1605 kişi, Küçük Hançalı Köyü'nde ise 351 erkek ve 355 kadın olmakla toplam 706 kişi bulunmaktadır (Sakartvelos Statistiki Sakhelmtsipo Departamenti 2003: 196).

Akşehir Nahiyesi Büyük Horaniye Nehri'nden elde edilen balık vergisi 150 akçedir. Kayıtlarda bu, "Resm-i Mâhî-i Nehr-i Horaniye-i Büzürg Tabi-i Mezbûr. Hasıl 150" şeklinde ifade edilmiştir. (Cikia 1947: 242).

1595 yılı tahririnde Akşehir Nahiyesi'nde Büyük ve Küçük Horania köylerinin olduğu kayıtlardan belli olmaktadır. Bu köyler Ahalkalak'ın güney kısmının 8 km uzaklığında yerleşmektedir. Buradan akan nehrin ismi de Horania olarak kaydedilmiştir (Cikia 1958: 321). 1595 yılında Büyük Horaniye'de 28 hane, Küçük Horaniye'de ise 3 hane vardı. 1944 yılı öncesi bu köy, Martun, Hospio, Abul, Buzavet, Tahçe ve Kartikam köyleri ile birlikte Kartikami nahiyesini teşkil etmişlerdir (Cikia 1958: 328)

Çıldır Sancağı Canbaz Nahiyesi Balık Öşrü ve Resmi

Çıldır Sancağı Canbaz Nahiyesi Lelus Köyü yakınlığındaki nehirde elde edilen balık öşrünün miktarı 1 000 akçedir. Kayıtlarda bu, "Öşr-i Şikâr-i Mâhî Nehr-i Mar.h Nezd-e Karye-i Lelus Tabi-i M[ezbûr]. Hasıl 1000" şeklinde ifade olunmuştur. Bu nehrin ismini okumak mümkün olmadı. Zira beş harften oluşan nehrin ilk üç harfi "Mar", son harfi ise "h"dir. Nehrin isminin "Marih" olduğunu düşünüyoruz. Yerleştiği mekân her ne kadar Çıldır Sancağı'nda olsa da tam yeri tespit olunmamıştır.

Çıldır Sancağı Canbaz Nahiyesi Kamarın Köyü Gorveran Mezrası vergi ünitesinde Büyük Kamaron Nehri balık öşrü "Resm-i Mâhî Nehr-i Kamaron-i Büzürg Tabi-i Karye-i M [ezbûr]" şeklinde vergi türü zikrolunmuştur (Cikia 1947: 248).

Tahrir defterinde köyün tam tahrir dökümü verildiği zaman hasıl olunan vergiler içerisinde Kamaron Nehri'nin balık vergisi de vardı. Miktarı 150 akçedir.

Kamarovan Köyü Çıldır Gölü'nün güney kısmında yerleşmektedir (Cikia 1958: 385). Bu köyde 1595 yılında 18 hane vardı. 1878 yılında ise 14 hane olarak kayda geçmiştir.

Çıldır Gölü Canbaz Nahiyesi balık vergileri içerisinde Çıldır Gölü'nden elde edilen balık vergisi de yer almaktadır. Tahrir defterinde bu, “Resm-i Mâhî – î Çıldır Gölü Ma'a Harhka ve Taşkörü Suyu Tabi-i M [ezbûr], 30 000” şeklinde ifade edilmiştir. (Cikia 1947: 270). Defter kayıtlarında Çıldır Gölü öşrü 3 000 akçe olarak yazılmıştır (Cikia 1947: 20). Fakat tam tahririnde 30 000 akçe olarak verilmiştir (Cikia 1947: 248). 30 000 akçelik öşür daha doğrudur diye düşünüyoruz. Zira Çıldır Gölü büyük bir göldür (Cikia 1958: 391). Ayrıca buna yakın arıkların ve Taşköprü suyunu da eklersek bu rakamın daha gerçekçi olduğunu görürüz. Daha önceler, yani 1589-1590 yıllarında tahriri yapılmış “İcmal-i Defter-i Vilâyet-i Çıldır” da da görmekteyiz (Makharadze ve Şengelia 2008 : 42). Göle akan sular içinde arıkların da olduğu gözükmektedir. Devlet bu arıklardan da balık vergisi almaktaydı.

Çıldır Gölü Kuzeydoğu Anadolu'nun en büyük ve en derin gölüdür. Kars-Ardahan illerinin içerisinde. Suyu tatlı olup 120 kilometrekarelik alana sahiptir. Kış aylarında göl 30 metreye kadar donmaktadır. Gölde büyük adacıklar bulunmaktadır (URL-13, 2015). Çıldır Gölü balığı çok lezzetli olduğu bilinmektedir. Gölde yakalanan Sazan (Cyprinus carpio) en önemli balık türüdür (Yerli ve Zengin 1998: 309-313). Kışın burada çevre halkı “eskimo usulü” ile, yani kazma kürekle 12 santimetre kalınlığındaki buz tabakasının 1 metrelik alanını kırarak balık tutmaktadırlar. Bu göl halkın geçim kaynağı durumundadır. Bu yüzden yerli halk sonbahar döneminde “Çıldır Gölü donsun” diye dua etmektedirler (URL-14, 2015).

Taşköprü Suyuna gelince şunu söylemek olur ki, Çıldır Gölü'nün Güney tarafında Taşköprü köyü bulunmaktadır. Onun yakınlığındaki suyun da Taşköprü suyu olduğunu tahmin ediyoruz. Defterde bunun ismi geçmiyor. Daha sonraki kayıtlarda Taşköprü Köyü şöyle tanımlanmaktadır: Taşköprü Köyü, Ardahan'ın Zurzuna Nahiyesine bağlı ve Çıldır Gölünün 1,5 verst Batı kısmına yerleşmektedir. Taşköprü köyü, aynı adlı suyun kenarında dereye yerleşmektedir. Köy boyunca küçük nehir akmaktadır. Köyün merkez kısmında eski ve alçak köprü bulunmaktadır (Cikia, 1958: 391).

Çıldır ilçe merkezinin yaklaşık 30 km güneyindeki Taşköprü köyünde köyün kuzey tarafının sınırını teşkil eden kayalıkta, büyük bir kaya üzerinde çok eski kitabeler vardır. Bu kitabelerin Urartu Krallarından II. Sarduri'ye (M.Ö. 753-735) ait olduğu söylenilmektedir (URL-15, 2015). Fetih kitabesi (URL-16, 2015) olan bu yazılı belge Ardahan İli'nin tarihine ait en eski belgedir (URL-17, 2015). II. Sarduri bu belgede Çıldır, Ardahan ve çevresini “Ukhiemani” beyliğinden aldığını anlatmaktadır (URL-18, 2015).

Çıldır Sancağı Canbaz Nahiyesi Lavaş Köyü'nden de balık vergisi hasıl edilmekte olup miktarı tam bilinmemektedir. Defter kayıtlarında bu, “Karye-i Lavaş Nezd-e Karye-i Koret Hal-i A'an Er-raiya Tabi-i M [ezbur]. Hasıl a'an elğale ve ğeyri ve Resm-i Mâhî-i Göl Der Sınır-i Karye-i M [ezbûr] 800 şeklinde ifade edilmektedir. (Cikia 1947: 280).

Lavaş Gölü, Çıldır Gölü'nün güney kısmındadır. Araştırmacılara göre bu gölün kıyısında Lavaş Köyü yerleşmiş bulunmaktadır. Koret köyü'nün yakınlığında olan Lavaş Köyü tahrir zamanı reayasız olduğu kaydedilmiştir. Bu köyden hasıl edilen 800 akçenin içerisinde Gölün vergisi de bulunmakta olup miktarı kesin belli değildir (Cikia 1958: 408).

Posof Sancağı Güney Nahiyesi Balık Öşrü

Posof Sancağı Güney Nahiyesi Cak Suyu ile Badele Suyu arasında olan nehirden tutulan balık için toplam 300 akçe öşür alınmaktadır. Defter kayıtlarında bu, “ Öşr-i Şikâr-i Mâhî Çağ Suyundan Badele Suyuna Varınca Tabi-i M [ezbûr]. Hasıl 300” şeklinde kaydolunmuştur (Cikia, 1947: 312).

İcmal-i Defter-i Vilâyet-i Çıldır Tahrir Kayıtlarına Göre Balık Öşrü

Osmanlı Devleti’nde toprak mülkiyetinin yasal olarak düzenlendiği belgeler içerisinde icmal defterlerinin önemi tartışılmazdır. İcmal defterleri özet halinde olup XVI. Yüzyılda mufassal defterde yer almayan dirlik sahiplerinin isimleri, vergi kalemleri ve gelir toplamlarını içermektedir. Burada, tahrir sonucunda dirliklerin durumları belirtilmiştir. 998-1031 H. (1590-1622 M.) tarihleri arasında düzenlenen ve “İcmal-i Defter-i Vilâyet-i Çıldır” adlanan bu icmal defterinde Çıldır, nam-ı diğer Ahıska olan eyaletteki dirlikler kayıt olunmuştur. Ayrıca bu icmal defterinde 1595 tarihli “Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistan” tahrir defterinde bulunmayan kayıtlar bulunmaktadır. Bu kayıtlardan biri de balık öşrü ile ilgili olan bilgilerdir. Zira Osmanlı Mufassal tahrir defteri ve icmal defteri ışığında günümüze kadar Çıldır Eyâleti balık öşrüyle ilgili her hangi bir bilimsel araştırma yapılmamıştır. Makalemizde bu bilgileri şöyle özetleyebiliriz:

Köprü Nehri’nin balık öşrü 30 000 akçe idi (Makharadze ve Şengelia 2008: 8).

Şaban Ağa’nın tımarına dahil olan Rustadi³ köyü balık öşrü ile birlikte 6000 akçe vergisi vardır (Makharadze ve Şengelia 2008: 22).

Çıldır Gölü balık öşrü miktarı 30 000 akçedir (Makharadze ve Şengelia 2008: 42). Bu öşre 1595 tarihli mufassal defterde de rastlanmaktadır (Cikia 1947: 270).

Kür Nehri’nin Minala Köyü’nden Rusi Köyü sınırına kadarki kısmından tutulan balık öşrünün miktarı 2 000 akçedir. Bu öşür Aspinza Nayiyesi’nin Aspinza Sancağı kayıtlarında olup Yusuf Bey’in hassına aittir (Makharadze ve Şengelia 2008: 88).

Mehmed Süleyman oğlunun tımarında Rustad (Rustavi) toplam 6000 akçelik vergi içerisinde balık öşrü de bulunmaktadır (Makharadze ve Şengelia 2008: 96).

Hertvis Sancağı Meşe Cavahet Nahiyesi’nin Dosihur Gölü’nün 10 000 akçe olduğu kayıtlardan bellidir (Makharadze ve Şengelia, 2008: 98).

Ahılkelek Sancağı Akşehir Nahiyesi’nde Receb’in zeametına ait Sahirle Gölü’nün balık öşrü 3 500 akçedir (Makharadze ve Şengelia, 2008: 125).

Süleyman zeameti içerisinde Büyük Hudam Nehri balık öşrü de bulunmaktadır. Miktarı 150 akçedir (Makharadze ve Şengelia, 2008: 130).

Osmanlı Devleti’nde Balık Ticareti

Dünyada balıkçılık ticareti ilk defa XV. Yüzyıl sonlarında ortaya çıkmış ve sonraki iki yüzyıl içinde ise büyük balıkçılık sanayisi haline gelmiştir (Kaldırım ve Yılmaz, 2013: 8). Osmanlı Devleti’nde de balık ticareti önemli yer tutmaktadır. Bu konuda Osmanlı kanunnâmelerinde de hükümler bulunmamaktadır. Trabzon İhtisâb kanunnâmesinde deniz yolu ile yapılan balık ticareti hakkında şu bilgiler bulunmaktadır: “Ve Trabzon Sancağında ne mikdâr balık olursa, her cins balıktan öşür alınur” (Akgündüz 1993: 299). Trabzon’da bol miktarda hamsi, mezigit, kalkan, levrek ve kefal balığı avlanıyorsa da yetersiz kalıyordu (Bostan 2002: 429). Bu yüzden buraya Kefe ve Ordu’dan tüccarların balık getirdiği

³ Rustavi Köyü olduğunu düşünmekteyiz.

kayıtlardan belli olmaktadır (Bostan 2002: 385). Satılık için getirilen bu balıkları da toptan Trabzon'da olarak terziler, paşmakçı ve pabuççular olarak balıkçıların kârlarına engel oluyorlardı (Bostan 2002: 404). Trabzon sicil kayıtlarında bir çok balıkçının kârlarına engel oldukları için terzi, paşmakçı ve pabuççuları mahkemeye şikayette bulunmuşlardı (Bostan 2002: 426). Kanunnâmelerden anlaşıldığına göre Trabzon'a balık ve havyar idhal edilmesei hakkında şöyle hükümler bulunmaktadır: Trabzon'da sandalla gelen balıktan sandal başına beşer akçe alınmaktaydı (Akgündüz 1993: 298). Her fuçudan narh⁴ için on beşer akçe alınır, Havyardan ise her kanrardan beşer akçe alınır. Gayrimüslimlerin mahallesinde balık yağı satılsa, iki destiden bir akçe alınır (Akgündüz 1993: 299-300).

Kanunnâme-i İskele-i Tolça ve Sakçı ve Maçın de “Ve Tuna'dan ve göllerden kayd olunan mâhîden iskele emînleri rubu'alurlar” hükmü bulunmaktadır (Akgündüz 1994: 737).

“Ve dalyandan Tuna'ya varınca boğazlarda sayyâdlar ağ gerüb sayd etdikleri mâhîden sülüs alınur. Ve Tuna yüzünde sayd olunub gelen taze mâhîden şimdiye değin öşür alınugelüb amma Tuna İskelelerinde sayd olunan mâhîden rubu' alınmak kanun olduğu cihetden Kasaba-i mezbûreye Tuna yüzünden gelen mâhîden min ba'd rubu' alınmak fermân olundu” (Akgündüz 1994: 737)

Gence ve Tiflis'te Balkı pazarlarına 998 / 1590 yılında teşkil olunduğu bilinmektedir (Selânikî Mustafa Efendi 1999: 224, 257).

SONUÇ

Balıkçılık insanların en eski ekonomik faaliyetlerinden olup Mısır, Çin ve Makedonya'da ilk çağ öncesinden yapılmaktadır. Deniz, göl ve nehirlerle zengin olan Osmanlı Devleti'nde de balıkçılığa önem verilmiş olup kanunnamelerde bu konuyla ilgili hükümler yasa halini almış bulunmaktadır. Çıldır, Nam-ı diğer Ahıska Eyâleti sınırları içerisinde bol miktara göl ve nehirlerin olması burada balıkçılığın yapılması için imkan sağlamaktadır. Ayrıca bu kanunnamelerde balık ticaretiyle ilgili hükümler de bulunmaktadır.

II. Selim Devri'ne ait 1573 tarihli “Gürcistan Vilayeti Kanunnamesi” ve III. Mehmed Devri'ne ait 1595 tarihli “Gürcistan (Ahıska) Kanunnamesi” hükümlerine dikkat ettiğimizde balıkçılığa ait her hangi bir hüküm bulunmamaktadır. Fakat 1595 tarihli “Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistan” ve 1590-1622 tarihli “İcmal- Defter-i Vilâyet-Gürcistan” tahrir ve icmal defterlerinde balık resim (vergi) ve öşürlerinin olması bu bölgede balıkçılık yapıldığının kanıtıdır. Çıldır, Nam-ı diğer Ahıska Eyâleti'nde göl ve nehirlerde avlanan balıklardan “öşr-i mahî şikâr” olarak vergi alındığı defter kayıtlarından bilinmektedir. Ülkenin, başka bölgelerinde bu öşür “sayd-i mahî resim” adı altında hasıl edilmekteydi. Tahrir defterlerine göre Çıldır, nam-ı diğer Ahıska Eyâleti'nden alınan resim ve öşürler aşağıdaki tablolarda verilmiştir (Tablo 5, 6).

Tablo 5: 1595 tarihli “Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistan” tahrir Defteri Kayıtlarına Göre Çıldır, Namı Diğer Ahıska Eyâleti Balık Resmi ve Öşrü

Sancak	Nahiye	Vergi Ünitesi	Miktarı, akçe
Ahıska	Aspinza	Rustavi Köyü balık resmi	Köyün toplam vergisi 6 000 akçe olup balık vergisi de bunun içerisinde.

⁴ Narh -Narhı talep etme karşılığında işlem kullanılmaktadır (Akgündüz, Kanunnâme-i İhtisab-ı Trabzon, s. 299).

Ahıska	Aspinza	Kür Nehri Öşrü	2 000
Hertvis	Miše Cavakhet	Tabatskur Gölü öşrü	10 000
Ahılkelek	Akşehir	Ganzani ve Duman köyleri yakınındaki Gölün öşrü	500
Ahılkelek	Akşehir	Pervane Gölü Öşrü	10 000
Ahılkelek	Akşehir	Sağamo Gölü Öşrü	10 000
Ahılkelek	Akşehir	İskundriya Gölü Öşrü	2 633
Ahılkelek	Akşehir	Hançeriye Gölü Öşrü	3 500
Ahılkelek	Akşehir	Büyük Horaniye Nehri Resmi	150
Çıldır	Canbaz	Marıh nehri öşrü	1 000
Çıldır	Canbaz	Büyük Kamaron Nehri Öşrü	150
Çıldır	Canbaz	Çıldır Gölü resmi	30 000
Çıldır	Canbaz	Lavaş Köyü balık resmi	Reayasız köyün 800 akçelik vergisi içerisindedir.
Posof	Güney	Cak ve Badele suları arası. Öşür	300

Kaynak: Cikia, 1947: 147-408)

Tablo 6: 1590-1622 tarihli “İcmal- Defter-i Vilâyet- Gürcistan” tahrir Defteri Kayıtlarına Göre Çıldır, Namı Diğer Ahıska Eyâleti Balık Resmi ve Öşrü

Sancak	Nahiye	Vergi Ünitesi	Miktarı, akçe	Ait Olduğu Dirlik Sahipleri
Ahıska	Aspinza	Köprü Nehri Öşrü	6000	Şaban ağa timarına ait
Çıldır	Canbaz	Çıldır Gölü öşrü	30 000	-
Aspinza	Aspinza	Kür Nehri	2 000	Yusuf Bey'in hassına ait
		Rustad Köyü	6 000	Mehmet Süleyman oğlu timarına ait
Hertvis	Miše Cavakhet	Dosihur Gölü	10 000	-
Ahılkelek	Akşehir	Sahirle Gölü balık öşrü	3 500	Receb'in zeametine ait
		Büyük Hudam Nehri öşrü	150	Süleyman'ın zeametinde

Kaynak: Makharadeze ve Şengelia, 2008: 22, 88, 96, 98, 125, 130, 270)

Günümüzde Türkiye geniş çapta su ürünleri balıkçılık ithalatı yapmaktadır. 2012 yılı verilerine göre 148.592.291 \$ miktarında yapılmış olup ithalatın büyük bir kısmı dondurulmuş balıklar halinde gerçekleştirilmiştir. Oysaki ülkede su ürünleri üretimi için çok önemli ekonomik potansiyel bulunmaktadır. Bu doğal imkanları gereğince kullanarak balık ithalatının önüne geçmek mümkündür.

KAYNAKÇA

AKÇİÇEK Eren, CANYURT Mehmet Ali: (1993). “Anadolu’da Balık İle İlgili İnançlar ve Halk Hekimliği Uygulamaları”, **Doğu Anadolu Bölgesi 1. Su Ürünleri Sempozyumu**, 1-12, 23-25 Haziran, Erzurum

AKGÜNDÜZ Ahmet: (1990). **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, 2. Kitap, II. Bâyezid Devri Kanunnâmeleri, Kanunnâme-i İhtisâb-ı Bursa, İstanbul, Fey Vakfı.

AKGÜNDÜZ Ahmet: (1993). **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**. VI. Kitap, Kanunî Sultân Süleyman Devri Kanunnameleri. II. Kısım. Kanunî Devri Eyâlet Kanunnâmeleri (II), Trabzon Sancağı Kanunnâmeleri, Kanunnâme-i İskele-i Trabzon, İstanbul, FEY Vakfı.

AKGÜNDÜZ Ahmet: (1994). **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**. 7/1-II. Kitap, Kanunî Devri Kanunnameleri. Kanunnâme-i İskele-i Tolça ve Sakçı ve Maçın; Silistre Sancağı Kanunnâmeleri. Kanun-ı İskele-i Berail. İstanbul. Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

AKGÜNDÜZ Ahmet: (1996). **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri"**, 9/II. Kitap. Rumeli Eyâletindeki Kanunnâmeler, Kanunnâme-i Livâ-i Ohri, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı

AKGÜNDÜZ Ahmet: (2006). **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**. 1. Kitap, Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnameleri. İkinci Bölüm. Rumeli Eyâleti Kanunnâmeleri İstanbul Dalyân Yasaknâmesi, 2. Baskı, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı

BARKAN Ömer Lütfi: (2001). **XV ve XVI ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirâî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları**, Birinci Cilt. Kanunlar (Tıpkıbasım), Haz. Hüseyin ÖZDEĞER, Kanunnâme-i Reayâ-i Budun ve Livâ-i Estergon ve Livâ-i Hatvan ve Livâ-i Novigrad, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Basımevi Müdürlüğü.

BEKADZE Shota: (2014). "XVI. Yüzyıl Sonlarında Çildir Eyâleti Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu: Aspinza Örneği", **Türkish Studies-İnternational Periodical For The Languages Literature and History of Turkish or Turkic**. Volume 9/1, Winter 2014, p. 77-95, Ankara-TURKEY.

BOSTAN M. Hanefi: (2002). **XV- XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi

CİKİA Sergey: (1941). **Gurcistanis vilayetis didi davtari (Defter-i Mufassal Vilayet-i Gürcistan)**, Kitap II, Tbilisi, İzdatelstvo Akademii Nauk Gruzinskoy SSR.

CİKİA, Sergey: (1947). **Defter-i Mufassal Vilayet-i Gürcistan**. I. Kitap, Tbilisi, İzdatelstvo Akademii Nauk Gruzinskoy SSR.

CİKİA Sergey: (1958). **Gurcistanis Vilayeteis Didi Davtari (Defter-i Mufassal Vilayet-i Gürcistan)**, III. Kitap, Tbilisi, İzdatelstvo Akademii Nauk Gruzinskoy SSR

ÇAĞATAY Neş'et: (1947). "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt 5, Sayı 5, ss. 483-511.

ELMALI'LI Muhammed Hamdi Yazır: (2011). **Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâlî**, Renkli Kelime Meâlî (Günümüz Türkçesiyle), Haz. Mustafa Özel, İstanbul, Seda Yayınları.

EVLİYA ÇELEBİ: (2008a). **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyâhatnamesi: İstanbul**. 1. Cilt-1. Kitap, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, 5. Baskı, İstanbul, YKY.

EVLİYA ÇELEBİ: (2008a). **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyâhatnamesi**: 1. Cilt- 2. Kitap, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, 5. Baskı, İstanbul, YKY.

EVLİYA ÇELEBİ: (2008b). **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyâhatnamesi: Bursa-Bolu- Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit**, 2. Cilt- 2. Kitap, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, 2. Baskı, İstanbul, YKY

EVLİYA ÇELEBİ: (2010). **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyâhatnamesi: Akkirman- Belgrad-Gelibolu-Manastır-Özü-Saraybosna-Slovenya-Tokat- Üsküp**, (5. Kitap-1. Cilt), Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, 1. Baskı, İstanbul, YKY

EYUBOĞLU İsmet Zeki: (2004). **Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü**, İstanbul, Sosyal Yayınları.

GÜLLÜDAĞ Nesrin: (2015). “Balık Sözcüğü Üzerine, **Karadeniz Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 6, Sayı 26, s. 54-52. Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ardahan / Türkiye

HACILI Asif: (2009): **Axısqa Türkleri: Veten Bilgisi**, İstanbul, Ahıska Reklam Tanıtım Ajansı.

KARAPETYAN S. (2006). “**Cavakh**”, 9. Kitap, Erivan, NAB RA.

KÂŞGARLI Mahmûd: (2012). **Dîvânü Lugat-İt-Türk” (Türk Dili Divanı)**, Çeviri, Uyarlama, Düzenleme Fuat Bozkurt, Konya, Eğitim Yayınevi.

KATİP ÇELEBİ: (2013). **Cihannüma I-II** Ed. Said Öztürk, 1. Baskı, İstanbul, MEDAM, Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Merkezi.

KAZICI Ziya: (2005). **Osmanlı'da Vergi Sistemi**, İstanbul, Bilge Yayıncılık.

KODAY Zeki: (2001). “Çıldır Gölü'nde Balıkçılık”, **Türk Coğrafya Dergisi**, Sayı: 37, s. 171-182.

KONUĞÇU Enver: (1999). **Ardahan Tarihi**, T.C. Ardahan Valiliği Kültür Yayınları, No: 2. Ankara, Ajans Türk Basım A.Ş.

LYAŞENKO N. F. (2007). O rıbakakh i rıbnom promisle v antiçnyuyu epokhu // **Ribne gospodarstvo Ukraini**, No 3-4. S. 73-78. Kerç.

MAKHARADZE Mirian, ŞENGELİA Nodar: (2008). **Çıldır vilayeti mogle (icmal) davtari (İcmal-ı Defter-ı Vilayet-i Çıldır)**, Metni Gürcüce Çeviri, Giriş, Notlar ile Faksimilesini Hazırlayan Doktor Mirian MAKHARADZE ve Professor Nodar ŞENGELİA, Tbilisi, İv. Javakishvili Tbilisi State University.

MARUAŞVİLİ L. (1964). **Sakarvelos Pizikuri Geograpia**. Sakartvelos SSR Bunebrivi Pirobebis Zogadi Dakhasiateba da Regionuli Ağtseriloba", Tbilisi, Gamomsemloba Tsodna.

SAKARTVELOs STATİSTİKİS SAKHELMTSİPO DEPARTAMENTİ: (2003). **Sakartvelos Mosakhleobis 2002 Tslis pirveli erovnuli sakoveltao ağtseris dziritadi şedegebi**, (Sakartvelos sopebis mosakhleoba), Tomi II, Tbilisi.

SELÂNİKÎ Mustafa Efendi: (1999). **Tarih-i Selânikî (971-1003 / 1563-1595)** I, Haz. Mehmed İpşirli, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

ŞEMSEDDİN SAMİ: (2011). **Kamus-i Türki (Latin Harfleriyle)**. 1. Baskı. İstanbul. İdeal Kültür Yayınları.

SSDZK: (1893). **Svod Statistiçeskih Dannıh, İzvleçennıkh İz Posemeynikh Spiskov 1886 G. O Naselenii Zakavkazskogo Kraya** (Tiflisskaya, Bakinskaya,

Erivanskaya İ Yelizavetpolskaya Gubernii) s. 66-68. İzdan Zakavkazskim statističeskim komitetom, Tiflis.

TARIM VE KÖY İŞLERİ BAKANLIĞI: (1993). Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Trabzon Su Ürünleri Araştırma Enstitüsü, Kars İl Tarım Müdürlüğü, Hacettepe Üniversitesi, Fen Fakültesi ve Biyoloji Bölümü, Çıldır Gölü Stok Tayini, DEBAG 79 / G, **Sonuç Raporu**, I. Kısım, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu, Deniz Bilimleri ve Balıkçılık Araştırma Gurubu, Ankara.

TÜRK DİL KURUMU [TDK]: (1998). **Türkçe Sözlük**, I-II, 9. Baskı, Haz. İsmail Parlatır, Nevzat Gözaydın, Hamza Zülfikar, Ankara: TDK Yayınları.

YERLİ Sedat, ZENGİN Mustafa: (1998). “Çıldır Gölü (Ardahan, Kars)’ndeki Cyprinus carpio (Linnaeus, 1758)’nun Üremesi Üzerine Bir Arastırma”, **Turkish Journal of Veterinary and Animal Sciences** 22, 309–313 © TÜBITAK

ZEYREK Yunus: (2004). **Posof’un Çizgileri**. Coğrafya-Tarih-Kültür, Ankara, Koza Ofset.

ZİSSERMAN Karl Lvoviç: (1870). **Sbornik Materialov Dlya Opisanija Tiflisskoy Gubernii**, izdavaemy pri kanselyari Tiflisskogo gubernatora. Tiflis. Dubelir Basımevi

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

ANDREAS FON BRANDT: (2012). **İz istorii ribolovstvo** (Balıkçılık Tarihinden), <http://ozeronot.ru/lib/article/iz-istorii-rybolovstva/> (Erişim Tarihi: 20 Aralık 2015).

GIORGAYA, Zurab: (2014). **Samtskhe-Cavakhetis Mkharis Tkis Resursebis Ekologiur-ekonomikuri Şepaseba**, Doktora Tezi, İnformatikis, matematikisa da Sabunebismetkvelo Metsnierebata Skola (pakulteti), Tbilisi. <http://www.nplg.gov.ge/dlibrary/collect/0002/000780/Disertacia%20Z.%20Giorgiaia.pdf>

KALDIRIM Kübra ve YILMAZ Meltem: (2013). Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı Middle Black Sea Development Agency, **Su Ürünleri ve Balıkçılık Sektör Raporu**, [http://web.archive.org/web/20151209193414/http://www.oka.org.tr/Documents/Su Ürünleri ve Balıkçılık Sektör Raporu.pdf](http://web.archive.org/web/20151209193414/http://www.oka.org.tr/Documents/Su%20Ürünleri%20ve%20Balıkçılık%20Sektör%20Raporu.pdf). Erişim tarihi: 30 Aralık 2015.

TUNA Serkan: (1936). **Balıkçılık Kongresi**, 1-7 İlkkanun. <http://ataturkilkeleri.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2013/03/ydta-06-tuna.pdf> (Erişim Tarihi: 20 Aralık 2015).

URL-1, <http://www.dardenia.com/blog/k%C3%BCl%C3%BCr-sanat/baligin-kutsal-simgeleri>, **Kültür Sanat**: Tarih Boyunca Balığın Kutsal Simgeleri (Erişim Tarihi: 07.10.2015).

URL-2, http://www.nplg.nukri.org/work/History_of_Georgia/History_of_Georgia_I/4%20Epokha_razvitogo_feodalizma/15/I.htm **Ekonomičeskoe polojenie Gruzii v XVI veke**. Selskoe khozyaystvo (Erişim Tarihi: 20 Aralık 2015).

URL-3, <http://samtskhe-javakheti.gov.ge/main.php?lang=geo&act=pages&pid=166> **Adigeni** (Erişim Tarihi: 26 Ekim 2015).

URL-4, <http://samtskhe-javakheti.gov.ge/main.php?lang=geo&act=pages&pid=169> **Aspinza** (Erişim Tarihi: 26 Ekim 2015).

URL-5, <http://samtskhe-javakheti.gov.ge/main.php?lang=geo&act=pages&pid=172> **Akhaltikhe** (Erişim Tarihi: 26 Ekim 2015).

URL-6, <http://samtskhe-javakheti.gov.ge/main.php?lang=geo&act=pages&pid=175> **Akhalkalaki** (Erişim Tarihi: 26 Ekim 2015).

URL-7, <http://samtskhe-javakheti.gov.ge/main.php?lang=geo&act=pages&pid=178> **Borcomi** (Erişim Tarihi: 26 Ekim 2015).

URL-8, <http://samtskhe-javakheti.gov.ge/main.php?lang=geo&act=pages&pid=181> **Ninosminda** (Erişim Tarihi: 26 Ekim 2015).

URL-9, http://www.csb.gov.tr/turkce/dosya/ced/icdr2011/ardahan_icdr2011.pdf s. 85 **Ardahan** (Erişim Tarihi: 26.10.2015).

URL-10, <http://www.islamiforumlar.net/ardahan/17396-ardahan-cografyasi-ve-cografi-konumu.html> **Ardahan'ın Coğrafi Konumu. Göller** (Erişim Tarihi: 20 Aralık 2015).

URL-11, <http://www.gdi.gov.ge/index.php?a=main&pid=921&lang=geo> **Samtskhe-Cavakhetis Büros Tanamşromlebma Tabatskuris Tbaze Ukanuno Tevzçeris Pakti Gamoalines**

(Erişim Tarihi: 26 Aralık 2015).

URL-12, <http://www.ick.ge/rubrics/society/23240-i.html>, **Tabatskur Gölü'nde Nadir Balık Türü-Göl Alabalığı Bulundu** (Tabatskuris tbaşi tevzis uişviatesi saheoba tbis kalmahi ağmoaçines). (Erişim Tarihi: 20 Aralık 2015).

URL-13, <http://www.kuzeydogu.org/oda/DOG023.pdf> **Çıldır Gölü** (Erişim Tarihi: 20 Aralık 2015).

URL-14, <http://www.posofsnrgazetesi.com/cildir-golunde-eskimo-usulu-balik-avi-sezonu-basladi.html>, ``Çıldır Gölü'nde 'Eskimo usulü' balık avı sezonu başladı, **Posof Sınır Gazetesi Özel Haber**`` (Erişim Tarihi: 20 Aralık 2015).

URL-15, <http://www.ardahankulturturizm.gov.tr/TR,55802/cildir--taskopru-kitabeleri.html>, **Çıldır / Taşkoprü Kitabeleri**, Ardahan İl Turizm ve Kültür Müdürlüğü (Erişim Tarihi: 28.10.2015).

URL-16, <http://illerinrehberi.com/ardahan.html> **Ardahan'ın Tatihi** (Erişim Tarihi: 20 Aralık 2015).

URL-17, <http://www.ardahan.bel.tr/sayfa/36/ardahan-hakkinda.html> **Ardahan Hakkında** (Erişim Tarihi: 26 Aralık 2015).

URL-18, <http://www.ardahankulturturizm.gov.tr/TR,55760/646.html> **“Ardahan İl Turizm ve Kültür Müdürlüğü”** (Erişim Tarihi: 28.10.2015).